

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Een 'bibliotheekgedicht' van de Mechelse rederijker Willem de Gortter. De boeken van een verdoken protestant in het contrareformatorische Zuiden

Reference:

Caers Bram.- Een 'bibliotheekgedicht' van de Mechelse rederijker Willem de Gortter. De boeken van een verdoken protestant in het contrareformatorische Zuiden
De gulden passer / Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen - ISSN 0777-5067 - 98:1(2020), p. 1-24
To cite this reference: <https://hdl.handle.net/10067/1798950151162165141>

Een ‘bibliotheekgedicht’ van de Mechelse rederijker Willem de Gortter *De boeken van een verdoken protestant in het contrareformatorische Zuiden*

Bram Caers (Universiteit Leiden)*

In een rederijkershandschrift dat wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel (KBR), onder signatuur 15.662, is een intrigerend gedicht overgeleverd dat in 41 verzen bijna evenveel verwijzingen bevat naar boektitels uit de zestiende en vroege zeventiende eeuw. Het gedicht, in drie strofen van respectievelijk 11, 15 en 15 verzen, is ongetiteld en ongedateerd. Uit de overige inhoud in het handschrift blijkt echter dat het werd geschreven tussen 1617 en 1637, door de Mechelse rederijker Willem de Gortter (1585–na 1637), die in het gedicht een berijmde rondgang maakte door zijn eigen bibliotheek. Hoewel het gedicht bekend is in het beperkte onderzoek dat naar De Gortters handschrift is gedaan, heeft tot nu toe niemand een poging gewaagd om de vele verwijzingen naar daadwerkelijk gepubliceerde boeken te traceren.¹ In deze bijdrage geef ik een eerste geannoteerde transcriptie van het gedicht van De Gortter en zoek ik parallellen in andere ‘bibliotheekgedichten’.² Vervolgens plaats ik het in de historische context van de auteur en zijn tijd, en identificeer ik de titels waarnaar De Gortter verwijst. De vele titelverwijzingen in zijn gedicht vormen vervolgens de aanzet voor een reflectie op de intellectuele horizon van De Gortter, de vraag waarom hij precies deze titels verzamelde, en welke sympathieën schuilgaan achter zijn bibliotheekcollectie.

Handschrift Brussel, KBR, 15.662 is een handschrift met een relatief complexe ontstaansgeschiedenis. In oorsprong was het een album met tekeningen van vaandrigen en ruiters actief tijdens de Opstand – in beide partijen van het conflict, waarvan de kunstenaar tot op heden niet is achterhaald. Vanwege de mate van detail in de vaandels en de weergave van de soldaten, wordt vermoed dat deze tekeningen in de jaren 1580 werden gemaakt.³ Pas in 1617 kwam het album in het bezit van Willem de Gortter, die de leeg gebleven folio’s gebruikte om poëtische en andere teksten te noteren, met name teksten van zijn eigen hand. Op de eerste bladzijde benadrukt De Gortter de rol van het handschrift in het levendig houden van de herinnering aan de Opstand, waarmee hij vooral doelt op de tekeningen. Her en der heeft hij ook poëzie toegevoegd die specifiek betrekking heeft op voorvallen tijdens de eerste fase van de Opstand. Zo bevat het handschrift een reeks teksten over de Val van Antwerpen (1585), lofdichten aan Willem van Oranje, scheldgedichten gericht tegen de Spanjaarden, en talrijke chronogrammen gewijd aan belegeringen, veldslagen, of overlijdens van belangrijke

* Dit artikel maakt deel uit van onderzoek gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) binnen het onderzoeksprogramma ‘Vernieuwingsimpuls Veni’, met projectnummer 016.veni.195.371.

¹ Het werd voor het eerst gesignaleerd in Jozef Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift van Willem de Gortter’ in Norbert De Paepe & Lode Roose (red.), *Liber alumnorum Prof. Dr. E. Rombauts: aangeboden ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag en zijn dertigjarig hoogleraarschap*, (Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, Vijfde Reeks, 5), Leuven 1968, 211–230, hier 218–219 (n. 31).

² De kiem van dit artikel ligt in het vak ‘Nederlandse letterkunde III: vroegmoderne tijd’ aan de KU Leuven, dat ik in het academiejaar 2018-2019 mocht doceren als plaatsvervanger voor Marc Van Vaeck. De studenten transcribeerden, analyseerden en annoteerden teksten uit het handschrift-De Gortter en onderzochten aspecten van zijn werk en zijn historische context. Het eindresultaat was een kleine bloemlezing, waarin studente Loes Philippe het ‘bibliotheekgedicht’ uitgaf. Haar werk vormde de aanzet voor deze bijdrage.

³ Vgl. over de tekeningen J.P.W.A. Smit, *De legervlaggen uit den aanvang van den 80-jarigen oorlog*, Assen (1938) [fotografische herdruk Soesterberg 2016]; en Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 214. Van Autenboer, verbindt de tekeningen met het schildersgeslacht Van Coxie, evenwel zonder te overtuigen: Eugeen Van Autenboer, ‘Een raadselachtige figuur: de Mechelse rederijker Willem de Gortter (geboren: 1585)’ in A. van Elslander (red.), *Gedenkboek 1943-1968*, (Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Rethorica ‘De Fonteyne’ te Gent, 18), Gent 1968, 229–246, hier 244.

figuren.⁴ Vele van deze teksten werden door De Gortter zelf geschreven, maar hij noteerde ook teksten uit andere bronnen, zoals bijvoorbeeld geuzenliederen. Het handschrift is zelfs vooral bekend omdat het een geïllustreerde versie van het *Wilhelmus* bevat, dat hier wordt toegeschreven aan Filips van Marnix van Sint-Aldegonde, raadgever van Willem van Oranje en buitenburgemeester van Antwerpen tussen 1583 en 1585. Vanwege de illustraties is het handschrift een veelgevraagde bruikleen voor tentoonstellingen over de Opstand, en de toeschrijving aan Marnix heeft ook de aandacht van onderzoekers getrokken. Welbeschouwd is de aanwezigheid van het *Wilhelmus* voor het handschrift eerder een vloek dan een zegen geweest, omdat onderzoekers zich exclusief op het geuzenlied hebben gericht, zonder zich te bekommeren om de tientallen andere gedichten, liederen, chronogrammen en overige teksten. Op een licentiaatsverhandeling uit 1945 en twee samenvattende artikelen uit 1968 na is het opvallend stil gebleven rond de tekstcollectie, die om verscheidene redenen meer aandacht verdient.⁵ Zo is het handschrift vanuit tekstueel opzicht zowat het ‘verzameld werk’ van Willem de Gortter (1585–na 1637), waarmee het vergelijkingsmateriaal oplevert voor andere, beter bestudeerde casussen. Ook de Brugse rederijker Eduard de Dene bijvoorbeeld, stelde met het *Testament rhetoricael*, een monumentale verzameling op schrift die een weerspiegeling is van zijn literaire loopbaan.⁶ Het lijkt erop dat er wel meerdere van dergelijke handschriften hebben bestaan, maar vanwege de focus van vroegmoderne literatuurhistorici op teksten in gedrukte vorm, en dan nog met name op literatuur uit het Noorden, is hier nog veel onderzoek te verrichten.⁷ Interessant is immers ook dat Willem de Gortter als overtuigd calvinist en orangist literair actief is gebleven in de Zuidnederlandse stad Mechelen. Zijn handschrift biedt daarmee een intrigerende inkijk in de denkwereld van een minderheid die in het katholieke, koningsgezinde Zuiden niet openlijk voor haar mening kon uitkomen.⁸ Ook vanuit boekhistorisch opzicht is het handschrift daarom belangwekkend, aangezien het een inkijk biedt in ideeën die vanwege de strenge censuur niet in gedrukte vorm konden circuleren.

Willem de Gortter: korte biografie

Willem de Gortter werd geboren in 1585 in een familie van kooplieden en schippers die oorspronkelijk afkomstig was van Gorinchem, maar die zich al in het begin van de zestiende eeuw in Mechelen vestigde. Van zijn voorouders is onduidelijk of ze zich hadden afgekeerd van het katholieke geloof, maar De Gortter zelf was in elk geval overduidelijk protestants

⁴ Het Antwerpse materiaal vormt de insteek van: Bram Caers, ‘Subversieve literatuur in de Zuidelijke Nederlanden, 1585-1621: handschriftelijke beeldvorming van de Opstand als aanzet tot een genuanceerde blik op de literatuurgeschiedenis van het Zuiden’, in *Jaarboek De zeventiende eeuw* 4 (2020), ter perse.

⁵ Jozef Van Caudenberg, *Het verzamelhandschrift van Willem de Gortter. Tekstuitgave met inleidende studie*, Leuven 1945 (licentiaatsverhandeling); Jozef Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’; Eugene Van Autenboer, ‘Een raadselachtige figuur’.

⁶ Zie Werner Waterschoot & Dirk Coigneau (ed.), *Eduard de Dene: Testament rhetoricael*, Gent 1976–1980. Een goede inleiding is Dirk Coigneau, ‘Een Brugse Villon of Rabelais? Eduard de Dene en zijn “Testament Rhetoricael” (1561)’ in Bart Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen: rederijerscultuur in de Nederlanden (1400–1650)*, Amsterdam 2003, 198–211.

⁷ Handschriften zijn met name bestudeerd vanuit interesse voor bepaalde genres, zoals bijvoorbeeld alba amicorum, toneelhandschriften, brieven e.d.m. Zie voor een recente stand van zaken van de vroegmoderne handschriftstudie Johanna Ferket & Bram Caers, ‘Changing the script. A typology of Dutch theatre manuscripts in the Southern Low Countries, and the interaction between manuscript and print (17th-18th centuries)’ in *In Monte Artium* 12 (2019), 7–42, en vgl. voor de betrekkelijk prille interesse in vroegmodern handschriftelijk materiaal Nelleke Moser, “‘Poëzijlust en vriendenliefd’”: literaire sociabiliteit in handschrift en druk na 1600’ in *Spiegel der letteren* 49 (2007), 247–264.

⁸ Bram Caers, “‘Spaensche bloet-honden’ overvallen de Nederlanden: een handschrift met subversieve teksten uit de Zuidelijke Nederlanden imagologisch bekeken’ in *Neerlandica Wratislaviensia*, [ter perse].

gezind. Hoewel de teksten in zijn handschrift blijk geven van een goede kennis van, en een blijvende fascinatie voor, de stad Antwerpen, lijkt het erop dat De Gortter zo goed als zijn hele leven in Mechelen heeft gewoond. Hij huwde met de Mechelse weduwe Helena van Panhuysen, aan wie hij in zijn handschrift ook een gedicht wijdde, en kreeg met haar meerdere kinderen. Het handschrift bevat een aantal gedichten en chronogrammen gewijd aan familieleden, en van zowel De Gortters vader als van zijn zoon is er ook literair werk opgenomen. Zelf noteerde Willem de Gortter zijn laatste tekstmateriaal in 1637. Hij moet ergens daarna overleden zijn, maar het is onduidelijk wanneer precies.⁹

Naar eigen zeggen trad De Gortter in 1603, op achttienjarige leeftijd, toe tot de Mechelse rederijderskamer *De Peoene*, één van de drie kamers die in de stad actief waren. Van zijn toetreding of van zijn blijvende lidmaatschap is in de schaarse bronnen geen spoor overgeleverd. Dat de toetreding niet expliciet in de registers van de kamer staat genoteerd, hoeft niet te verrassen, aangezien de activiteiten van de Mechelse kamers, zoals ook elders in de Zuidelijke Nederlanden, van overheidswege nog steeds waren opgeschort gezien de opruiende rol die de rederijders in de eerste decennia van de Opstand hadden gespeeld.¹⁰ In Mechelen verkreegen *De Peoene*, na een eerder afgewezen verzoek in 1593, pas in 1617 officieel weer toestemming om de activiteiten te hervatten, zodat een toetreding van De Gortter tot het gezelschap in 1603 enkel een informeel karakter kan hebben gehad.¹¹ De wederoprichting van de rederijderskamers ging in de Zuidelijke Nederlanden overigens in het algemeen gepaard met een verscherpt toezicht op hun activiteiten, alsook op het onverdachte karakter van de leden die toetraden.¹² Zo moesten rederijders uit Wervik een eed afleggen op hun katholieke geloof, en vervelden sommige kamers zelfs tot louter devotionele broederschappen.¹³ Gezien de teneur van zijn literaire werk ligt het niet voor de hand dat De Gortter een dergelijke eed zal hebben afgelegd. Gedurende zijn hele leven bleef hij vasthouden aan zijn protestantisme. Zijn weigering om in het gereconcilieerde Zuiden in de pas van kerk en staat te lopen, kan dan ook mogelijk verklaren waarom zijn naam niet voorkomt in de ledenregisters van de *Peoene*. Die beslaan dan wel gedeeltelijk de periode waarin De Gortters lid zegt te zijn geweest, maar zijn slechts overgeleverd in een zeventiende-eeuws handschrift dat een kopie heet te zijn van oudere registers.¹⁴ Het kan daarom niet worden uitgesloten dat bij het kopiëren van namen uit oudere lijsten, sommige werden weggelaten.¹⁵ Misschien wilde de kamer problemen vermijden door enkel ‘onverdachte’ leden in het formele register op te nemen, of is De Gortters vermelding bij het kopiëren dus simpelweg geschrappt. De Gortters betrokkenheid bij de activiteiten van de kamer blijkt ondertussen overduidelijk uit tientallen teksten in zijn handschrift: er zijn chronogrammen en lofdichten gewijd aan de factor en andere rederijders, inzendingen voor wedstrijden en bijdragen aan concoursen die binnen én buiten de kamer werden gehouden.¹⁶

⁹ Het meest verhelderend over de biografie van De Gortter is Van Autenboer, ‘Een raadselachtige figuur’, 231–240.

¹⁰ Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 219–220, wijst erop dat de stadsrekeningen aantonen dat de activiteiten van de kamers tijdens de opschorting in elk geval gedeeltelijk werden voortgezet.

¹¹ Van Autenboer, ‘Een raadselachtige figuur’, 240. Vgl. Anne-Laure Van Bruaene, *Om beters wille. Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam 2008, p. 181–182. Over De Gortters verhouding tot *De Peoene*, zie verder Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 220.

¹² Zie vooral Van Bruaene, *Om beters wille*, 174–176.

¹³ Van Bruaene, *Om beters wille*, resp. 179 en 177.

¹⁴ Anne-Laure van Bruaene, *Repertorium van rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden en Luik 1400-1650*, Leiden: DBNL, 2003-. Digitale bijlage bij Van Bruaene, *Om beters wille*. Zie www.dbnl.org/tekst/brua002repe01_01/ (geraadpleegd 1 oktober 2019).

¹⁵ Zie Mechelen, Stadsarchief, F (Rederijders) II, 3.

¹⁶ Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 220; Van Autenboer, ‘Een raadselachtige figuur’, 240–243.

Bij gebrek aan archivalische bewijzen kunnen we dus enkel van zijn eigen werk uitgaan om zijn betrokkenheid bij de activiteiten van de *Peoene* te staven.

Zoals gezegd kan het in Brussel bewaarde handschrift in zekere zin worden beschouwd als het ‘verzameld werk’ van De Gortter. Hoewel het ook teksten van andere auteurs bevat die De Gortter uit diverse bronnen overnam, is het in de eerste plaats een compendium van het literaire werk dat hij zelf schreef. Of hij daarbij een bepaald publiek in gedachten had, is onduidelijk. Wel zag hij voor zijn werk en voor het handschrift een rol weggelegd in de herinnering van de gebeurtenissen tijdens de Opstand. Op de versozijde van het schutblad van zijn handschrift noteerde Willem de Gortter een sonnet waarin hij zich in navolging van het rederijkersideaal neerzet als een bescheiden leerjongen van Retorica, en de gunst van de lezer afsmeekt over zijn werk. Daarnaast wijst hij op de blijvende herinnering aan de heroïsche daden van de Nederlandse optandingen tegen het Spaans gezag:

De naer-comers, dit boeck, dient tot een memorie
van ons crijghs-helden cloeck, t’neerlantsch eer, en glorie¹⁷

Inderdaad handelen vele van de teksten die De Gortter in zijn handschrift opnam, zowel van zijn eigen hand als uit andere bronnen, over de gebeurtenissen in de eerste fase van de - Opstand, waarmee zijn literaire werk aansluit bij de tekeningen die zich in het album bevonden toen hij het in handen kreeg, in 1617. In de leeg gelaten ruimte naast de tekeningen en op overige, lege bladzijden noteerde De Gortter tientallen sonnetten, refreinen, balladen, chronogrammen en liederen. In die periode heeft een kennis van De Gortter, ene Willem van Orssaghen, die eveneens lid was van *De Peoene* nog andere tekeningen toegevoegd. Naast twee stadszichten op een verso- en rectozijde, van de steden Antwerpen en Mechelen, tekende Van Orssaghen ook een rederijkersrebus. Samen werkten Van Orssaghen en De Gortter waarschijnlijk ook aan een ander handschrift, waarin stadszichten en tekeningen van veldslagen vergezeld gaan van chronogrammen.¹⁸

Na het overlijden van Willem de Gortter vulde een andere hand – wellicht een familielid, en mogelijk zijn zoon¹⁹ – het handschrift op bescheiden schaal nog aan met enkele liederen en andere teksten. Verder bevat het handschrift nog jongere notities, onder andere kroniekachtige inhoud die betrekking heeft op de jaren 1665 en 1666.

Literair gesproken staat De Gortters werk nadrukkelijk in de traditie van de rederijkers, en sluit het aan bij de evolutie in de rederijkersdichtkunst rond de eeuwwisseling. We vinden immers niet enkel ballades en refreinen in de ‘oude stijl’, maar ook sonnetten. Zijn teksten zijn vergeven van de klassieke referenties. Zo is een terugkerend beeld de strijd tussen Retorica en haar tegenstanders, veelal aangevoerd door Zoilus, Mommus of algemene ‘nyders’. Vaak ook wordt de Opstand in de Nederlanden gethematiseerd als een strijd tussen Retorica enerzijds – die dan staat voor vrede, handel en de liefde voor poëzie en cultuur – en anderzijds de wrede oorlogsgod Mars, die als negatieve tegenhanger van Retorica sterk geassocieerd wordt met het Spaanse gezag, of in elk geval met de vertegenwoordigers daarvan in de Nederlanden. Daarmee sluit De Gortter goed aan bij de toon die rederijkers uit

¹⁷ Brussel, KBR, 15.662, schutblad voorin.

¹⁸ Vgl. A. Behault de Dornon & E. Wagemans, ‘Guillaume de Gortter, dit Sombeke: rhétoricien de Malines & les deux manuscrits de la Bibliothèque Royale qui lui sont attribués’ in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* xxiv (1914), 211–230; en Van Autenboer, ‘Een raadselachtige figuur’, 243.

¹⁹ Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 215. Op basis van het anagram ‘Eerrt Godt’, waarmee twee gedichten ondertekend zijn, kan worden vermoed dat de tweede hand ook de naam ‘De Gortter’ droeg.

zowel Noord als Zuid aansloegen tijdens het Twaalfjarig Bestand.²⁰ Opmerkelijk is verder dat ook de discussie over het taalgebruik bij de rederijkers in zijn werk weerspiegeld is. In aansluiting bij zijn politieke voorkeuren leunt De Gortter aan bij de partij van de puristen, maar ondertussen is zijn werk doorspekt met Franse leenwoorden.²¹

Het ‘bibliotheekgedicht’

[[Afb. 1: Brussel, KBR, hs. 15.662, fol. 111v]]

Op fol. 111v van het handschrift-De Gortter staat een ongetiteld driestrofig gedicht gewijd aan De Gortters eigen bibliotheek. Nergens vinden we een aanwijzing wanneer het gedicht is geschreven. Naar zijn eigen zeggen is het een berijmde rondgang langs de boeken in zijn collectie – ‘Nu wil-ick eens gaen all’, mijn boecken noemen,, hier,,’ (v. 1) – die in de vorm van soms vage titel- of auteursverwijzingen in de verzen is verwerkt. Met zijn ‘bibliotheekgedicht’ sluit De Gortter bewust of onbewust aan bij een oude traditie van lofdichten en andere teksten gewijd aan bibliotheken die wortels heeft in de klassieke oudheid en die door de vroegmoderne humanisten weer werd opgepikt.²² Zo schreef een anoniem in de eerste helft van de zestiende eeuw een lofzang in Latijnse disticha op de bibliotheek van de abdij van Sint-Victor bij Parijs.²³ Omstreeks dezelfde tijd was die rijke bibliotheek voor François Rabelais, in zijn *Pantagruel* (1532), dan weer voorwerp van spot: hij maakte een geheel eigen, satirische versie van het lofdicht, waarin hij de draak stak met boekenwijsheid.²⁴ Rabelais’ werk zette de toon voor een genre van satirische boekenlijsten met absurde titels die op een humoristische manier de ijdelheid van de wetenschap op de korrel nemen.²⁵ Zijn *Pantagruel* vormde de inspiratie voor een vroegzeventiende-eeuwse imaginaire boekenlijst van de hand van John Donne, maar vond ook in de Nederlanden navolging.²⁶ Zo leverde Rabelais inspiratie voor het satirische gedicht ‘Mynen langhen adieu’ van de Brugse rederijker Eduard de Dene (ca. 1561).²⁷ Imaginaire bibliotheekgedichten hoefden echter niet

²⁰ Vgl. Marc Van Vaeck, “‘De Schadt-Kiste der filosofhen ende poeten’ (Mechelen 1621): een blazoefest aan de vooravond van het einde van het Bestand’ in *De Zeventiende Eeuw*, 8:1 (1992), 75–83; en Carmen Verhoeven, ‘Door Mars gespleten, door Retorica vergaard. Verbondenheid en verdeeldheid op het Mechelse blazoefest van 1620’ in *Vooys*, 34:4 (2017), 44–58.

²¹ Zie algemeen Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 138–141. Over de taal van De Gortter: Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 224.

²² Jeanine De Landtsheer, ‘Een lofdicht van Johannes Thysius op zijn bibliotheek’ in Wim van Anrooij & Paul Hoftijzer (red.), *Vijftien strekkende meter. Nieuwe onderzoeksmogelijkheden in het archief van de Bibliotheca Thysiana*, Hilversum 2017, 91; Piers Brown, “‘Hac ex consilio meo via progredieris’: courtly reading and secretarial meditation in Donne’s The Courtier’s Library’ in *Renaissance Quarterly* 61:3 (2008), 833. Een overzicht van enkele interessante casussen van de *imaginaire* bibliotheekcatalogi bieden Anne-Pascale Pouey-Mounou & Paul J. Smith (red.), *Early Modern Catalogues of Imaginary Books*, Leiden 2020.

²³ De Landtsheer, ‘Een lofdicht’, 94–96.

²⁴ François Moreau, ‘La bibliothèque de Saint-Victor (*Pantagruel*, chapitre VII)’ in *Littératures* 19 (1988), 37–42. Vgl. uitvoerig Anne-Pascale Pouey-Mounou, ‘La librairie de Saint-Victor et l’amplification créatrice’, in Anne-Pascale Pouey-Mounou & Paul J. Smith (red.), *Early Modern Catalogues of Imaginary Books*, Leiden 2020, 32–60.

²⁵ Vgl. Brown, “‘Hac ex consilio’”, 833 en uitvoerig Pouey-Mounou, ‘La librairie’. Er werden ook Nederlandse vertalingen van gemaakt, zie Paul J. Smith & Dirk Geirnaert, ‘Wieringa – Doedijns – Anna Folie – Van Lennep: Dutch Versions of Rabelais’s Library of Saint-Victor’, in Anne-Pascale Pouey-Mounou & Paul J. Smith (red.), *Early Modern Catalogues of Imaginary Books*, Leiden 2020, 320–348.

²⁶ Anne Lake Prescott, *Imagining Rabelais in Renaissance England*, New Haven 1998. Specifiek over de boekenlijst van John Donne, met ook een nieuwe uitgave: Brown, “‘Hac ex consilio’”. De boekenlijst van John Donne werd geschreven in de vroege zeventiende eeuw, maar pas gepubliceerd in 1650.

²⁷ Dirk Geirnaert, ‘A gift for Hanno: the fictitious booklist of Eduard de Dene’, in Anne-Pascale Pouey-Mounou & Paul J. Smith (red.), *Early Modern Catalogues of Imaginary Books*, Leiden 2020, 112–134.

altijd satirisch te zijn: ze konden ook een beeld schetsen van de boeken die een auteur zich wenste, maar niet in zijn bezit had.²⁸ Ook zijn er gedichten die de lof zingen van een bibliotheek in de meer algemene zin, zonder daarbij specifieke boektitels te noemen. Een Nederlands voorbeeld is het gedicht dat Johannes Thysius (1622–1653) aan zijn beroemde Leidse collectie wijdde.²⁹ Het gedicht van De Gortter staat dus niet alleen, maar is wel ongebruikelijk vanwege de zo talrijke verwijzingen naar bekende auteurs en titels. Het is daarmee enigszins te vergelijken met een boekenlijst die werd aangetroffen in het laatzeventiende-eeuwse Antwerpse verzamelhandschrift *Het Mengelmoes*, al is de lijst daar niet in berijmde vorm genoteerd.³⁰ Meer dan veel van de voorbeelden die hier zijn genoemd, geeft De Gortters bibliotheekgedicht specifieke informatie prijs over wat precies in zijn bibliotheek te vinden was. Of het bibliotheekgedicht een getrouwe weergave biedt van zijn boekenbezit, valt niet na te gaan. Er is immers geen testament of andere archivalische bron bewaard om na te gaan of de titels die hij beschrijft ook daadwerkelijk in zijn bezit waren, maar tegelijk is er ook niets wat evident op het tegendeel wijst.

Wat volgt is een diplomatische transcriptie van het gedicht van De Gortter, waarin buiten de toevoeging van verstelling geen enkele ingreep is aangebracht. Het hoofdlettergebruik en de spelling van i, j, u, v, en w zijn behouden zoals die in het handschrift wordt gehanteerd. De dubbele komma is met twee komma's weergegeven, en niet met een dubbele schuine streep. In voetnoten is een beperkte woordverklaring toegevoegd. De annotatie van de inhoud, met de identificatie van de auteurs en titels die in de verzen schuilgaan, volgt in lopende tekst. Daarbij is het uiteraard in de meeste gevallen niet mogelijk om een precieze editie te bepalen. Eventuele informatie over het genoemde werk verwijst dan steeds naar de eerste druk. Als er specifieke aanwijzingen zijn in de richting van een bepaalde editie, bijvoorbeeld op basis van een ondertitel of een verschijningsjaar, worden die ook vermeld. In de noten worden latere edities ook genoemd, als ze binnen de periode vallen waarin De Gortter literair actief was, en de mogelijkheid dus bestaat dat hij ze gekend kan hebben.³¹

- 1 Nu wil-ick eens gaen all', mijn boecken noemen,, hier,,
die ick tot grooten cost, en moeyte heb' vercreghen,
en daer-af ick mij oock, wel derf, beroemen,, schier
dat ghij zulcx weer-gaeij, niet, en vindt, bij een gheleghen,
5 den generalen loop, der werelt, eerst daer teghen,
vanden maeghden lust-hoff, sestien boecken schoon,
de vier wttersten zijn, wel weert, in't gout ghereghen,

²⁸ Anne-Pascale Pouey-Mounou & Paul Smith, 'Imaginary booklists: history and typology. An introduction', in Anne-Pascale Pouey-Mounou & Paul J. Smith (red.), *Early Modern Catalogues of Imaginary Books*, Leiden 2020, 1–31, hier 4, met verwijzing naar monografieën over dit thema. Vgl. voor de Nederlanden: Paulus Carolus Antonius Vriesema, 'Imaginaire bibliotheken in Nederland: ontstaan en verspreiding van de satirische catalogus', in P.A. Tichelaar e.a. (red.), *Opstellen over de Koninklijke Bibliotheek en andere studies: bundel samengesteld door medewerkers van dr. C. Reedijk ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*, Hilversum, 1986, 328–337.

²⁹ De Landtsheer, 'Een lofdicht', 97–101.

³⁰ Het gaat om een handschrift met liederen, recepten, juridische en politieke teksten en wat Molenaar 'taboeteksten' heeft genoemd. Zie Sven Molenaar, "Als rechte libertinen". *Het verzamelhandschrift "Het Mengelmoes" als getuigenis van een alternatieve literaire kring in Antwerpen aan het einde van de zeventiende eeuw*, Antwerpen 2019 (doctoraatsproefschrift), 16, en voor de boekenlijst: 169–188. Molenaar wijst ook op een satirische lijst uit 1698 (p. 186).

³¹ De edities zijn getraceerd via de online databanken www.ustc.ac.uk; www.stcv.be en www.stcn.nl (voortaan respectievelijk USTC, STCV en STCN – laatst geraadpleegd 22 maart 2020). De algemene voorkeur is om te verwijzen naar USTC. Slechts als de andere databanken meer informatie bevatten, of specifieke gegevens die zinvol zijn in deze context, worden ook deze nummers opgenomen.

van hertogh mathias, d'in-compst, op zijn persoon,
ernestus willecom, binnen bruessel, ten toon³²,
10 de poletijcke goet, om ijeder t'onder,, wijsen,
dees heeft houwaert ghemaect, ick moet hem wonder,, prijsen

Noch heb-ick ian sleidaen, guiciardijn,, dan,, siet,
den bijbel van plantijn, dat paepkens niet en weten,
al lees-ick t'testament, sulcx en is mijn,, schan³³,, niet,
15 ick door-snuffelent vrij, al heuet veel ghespeten,
t'spieghel der werelt heel, de schip-uaert wel ghequeten,
van Brabant, d'eerst, en lest, de groote schoon cronijck,
d'oorloogh van nederlandt, alle staten secreten,
toont ons emanuel, van meteren tael-rijck,
20 vlaenderen, en zeelandt, barlandus desghelyck,
de noordtsche landen vrempdt, machometh vol ontrouwen,
van vlaenderen t'tractaet, ioos van ghistelens wijck,
bocatij, palmerijn, en t'chiraet, der vrouwen,
t'gheluck, en ongheluck, des houwelijcx ontfouwen,
25 sermones, aeneas, d'griecxse princerssen,, loff,
dees heeft ghistel ghemaect, voor ons minnerssen,, stoff,

Hercules en iason, aurelius,, al,,noch,
ioos van ghistele oock, van antwerpen de wetten,
van mechelens costuijm, t'cijfer-boeck,, dus,, sal,, noch,
30 philippus comines, hem bij ioncker ian setten,
t'boeck der amoreusheijt, op d'landt iuweel wildt letten,
refereijnen diueersch, de const der minnen bloot,
arangiens treur-spel, denckt om de spaensche netten,
noch twee boecken vol const, van heer ian van der noot,
35 titus liuius oock, den paraphrasis groot,
vanden gheleertsten man, wel weirt te vermellen,
de tongh, colloquia, onderwijsingh ter doot,
den christelycken prins, sal t'sermoon ons hier stellen,
opuscula, bie-corf, kersten weduwe bellen³⁴,
40 casteleijn stater bij, met menich boecxken,, fraeij,
dees slaen ick t'samen, wel in een cleijn hoeckken,, gaeij

Het gedicht geeft een aantal signalen van hoe De Gortter met zijn bibliotheek omging, en van de trots die zijn boeken kennelijk bij hem opriepen.³⁵ In het tweede vers benadrukt De Gortter dat het samenbrengen van zijn verzameling slechts met 'grooten cost, en moeyte' mogelijk is geweest, en verderop (v. 4) stelt hij dat ze haar weerga niet kent. Het samenbrengen is overigens letterlijk te nemen: het lijkt erop dat zijn boeken zich in één ruimte bevonden, en dat ze niet in een gesloten kist werden opgeborgen, maar zichtbaar stonden opgesteld. Het gedicht bevat een aantal signalen dat boeken op een vaste plaats stonden, in een

³² Of bedoeld wordt dat het boek 'ten toon' staat, dan wel gewezen wordt op de 'vertoning' van de inkomst van Ernst van Oostenrijk, is onduidelijk.

³³ Bedoeld is: 'schande'. De Gortter leest het testament zonder zich ervoor te schamen.

³⁴ Er staat onmiskenbaar 'bellen'. De betekenis in de context is onduidelijk.

³⁵ Ik dank een van de anonieme lezers van dit stuk om me op deze signalen attent te maken.

weloverwogen ordening (bijvoorbeeld v. 5, vv. 29–30, v. 38, v. 40), en er is een thematische samenhang in de titels die hij noemt, wat het aannemelijk maakt dat boeken naar inhoud gegroepeerd stonden. Op die manier dringt zich een beeld op van De Gortter die tijdens het schrijven van het gedicht visueel of zijn bibliotheek aftast, of zelfs fysiek titels in de hand neemt om ze te bewonderen (bv. v. 7: ‘in’t gout gheregen’). Een aantal uitspraken geven de indruk dat niet alleen aan de lezer van het gedicht gericht zijn, maar ook kunnen worden gebruikt in een gesprek tussen De Gortter en een eventuele bezoeker van zijn verzameling (v. 36, v. 33), die op die manier net als de lezer betrokken wordt in een kameraadschappelijke geheimhouding van een gedeelte van De Gortters bibliotheek (v. 14). Desondanks zal hij er bijzonder genoegen in hebben geschept om zijn boeken in alle rust in een klein hoekje (v. 41) alleen te ‘doorsnuffelen’ (v. 15).

Zoals gezegd vertonen de titels een zekere inhoudelijke samenhang. De eerste strofe van De Gortters gedicht is exclusief gewijd aan het werk van de Brusselse rederijker Jan Baptist Houwaert (1533–1599), die onder zijn tijdgenoten een aanzienlijke bekendheid genoot en die postuum ook in het Noorden op waardering kon rekenen.³⁶ In elf verzen komen niet minder dan zes titels van zijn hand aan bod, alle in druk verschenen op het einde van de zestiende of in het begin van de zeventiende eeuw. Met ‘den generalen loop’ (v. 5) verwijst De Gortter naar Houwaerts allegorische leerdicht *Den generalen loop der werelt, begrepen in zes vermakelijcke boecken*, dat in 1612 postuum in Amsterdam werd gepubliceerd, op aangeven van Brabantse inwijkelingen.³⁷ Het volgende vers bevat een verkorte verwijzing naar *Pegasides pleyn, ende den lust-hof der maeghden*. Dit ‘elitair gedragsboek voor vrouwen’ zet aan de hand van klassieke of bijbelse voorbeelden het gewenste gedrag voor vrouwen uiteen in liefst zestien delen, zoals De Gortter terecht aangeeft.³⁸ Na de eerste druk in Antwerpen bij Plantijn in 1582, verscheen de tekst herhaaldelijk ook in het Noorden, in Leiden, Delft en Rotterdam.³⁹ Ook Houwaerts *De vier wterste, van de doot, van het oordeel, van d’eevwich leven, van de pyne der hellen*, waarnaar De Gortter verwijst in het zevende vers, verscheen eerst bij Christoffel Plantijn in Antwerpen (1583), om vervolgens in het Noorden te worden herdrukt.⁴⁰ Er zijn liefst zes latere drukken bekend, uit Amsterdam, Den Haag en Leeuwarden.⁴¹

Zijn de tot nog toe genoemde titels vooral moreel-didactisch van aard, dan verwijst De Gortter in verzen 8 en 9 naar meer politiek geïnspireerd werk van Houwaert, meerbepaald de teksten die hij schreef ter gelegenheid van de vorstelijke intreden van Mathias van Oostenrijk

³⁶ Karel Porteman & Mieke Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen*. Amsterdam 2009, 84–85.

³⁷ Jehan Baptista Houwaert, *Den generalen loop der vverelt, begrepen in ses vermakelijcke boecken*, Amstelredam: gedrukt by Barent Otsz. voor Willem Jansz. Stam, 1612. 4to. Zie USTC, nr. 1030079. A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, dl. 8, Haarlem 1867, 1340–1344, vermeldt twee eerdere drukken, uit 1582 (Antwerpen) en 1602 (Amsterdam) zonder hun toenmalige bewaarplaats te noemen. Daarvan is geen spoor in USTC, STCN of STCV. Zie voor de inhoud van de tekst Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 87, die kennelijk ook geen rekening houden met een eerdere druk.

³⁸ Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 85–86.

³⁹ Eerste druk: Jehan Baptista Houwaert, *Pegasides pleyn Ende Den lust-hof der maeghden, Begrepen in sesthien amoreuse Poëtelijcke stichtende Boecken...*, Antwerpen, by Christoffel Plantijn, 1582. 4to. Zie USTC, nr. 406606. In de USTC is onder het nummer 403203 een herdruk genoteerd, maar het kan gaan om dezelfde editie, waarin sommige delen op de titelpagina het jaar 1582 hebben en andere 1583. Uit het grote aantal drukken, ook in het Noorden, blijkt dat de tekst een aanzienlijke populariteit genoot. De USTC geeft naast de Plantijnse edities nog drukken uit Leiden (1608, nr. 1028782; 1611, nr. 1036033), Delft (1614, nr. 1027839; 1622, nr. 10278383) en Rotterdam (1614, nr. 1027841; 1623, nr. 1011947, en weer 1623, nr. 1027840).

⁴⁰ Eerste druk: Jehan Baptista Houwaert, *De vier wterste, van de doot, van het oordeel, van d’eevwich leven, van de pyne der hellen...*, Antwerpen, by Christoffel Plantijn, 1583. 4to. USTC, nr. 407870.

⁴¹ Zie USTC voor Den Haag (1605, nr. 1018602; 1613, nr. 1032033), Leeuwarden (1614, nr. 1010996), Amsterdam (1616, nr. 1012755). Aanvullend is STCN voor Den Haag (1598, nr. 229394248; 1598, nr. 852250460).

(in 1578) en diens broer Ernst (in 1594) in Brussel. Beide teksten werden op de drukpers gelegd, en bevonden zich kennelijk in De Gortters bibliotheek.⁴² Opnieuw aanleunend bij Houwaerts didactische werk sluit de strofe in het bibliotheekgedicht af met ‘de poletijcke goet, om ijder t’onder, wijsen’ (v. 10), een wat vage omschrijving die allicht moet worden geïnterpreteerd als een verwijzing naar de *Paraenesis politica*, ook wel *Politijcke onderwijsinghe tot dienste van alle menschen*, een uitvoerig moreel-didactisch traktaat over goed bestuur en politiek dat, op basis van een handschrift uit omstreeks 1580, pas in 1614 in het Noorden verscheen.⁴³

In de tweede en derde strofe zijn de verwijzingen minder inhoudelijk samenhangend dan in de eerste, wat wel veelzeggend is over de waarde die De Gortter kennelijk hechtte aan het werk van de Brusselse rederijker Houwaert. Toch zijn er ook in de verspreide referenties een aantal clusters aan te brengen. De eerste groepeert titels die te maken hebben met geschiedenis of geografie. De korte vernoeming van ‘guiciardijn’ (v. 12) leidt hoogstwaarschijnlijk naar Lodovico Guicciardini’s uitvoerige beschrijving van de Nederlanden, die na de oorspronkelijke publicatie in het Italiaans (1567), ook in het Nederlands verscheen (1612).⁴⁴ In de lijn daarvan ligt ‘t’ spieghel der werelt heel’ (v. 16), oftewel Pieter Heyns’ *Spieghel der werelt*, een handzame bewerking van Abraham Ortelius’ *Theatrum orbis terrarum* waarin de kaarten vergezeld gaan van toelichtingen op rijm, eerst gedrukt bij Plantijn in 1577.⁴⁵ De grote Brabantse kroniek die wordt genoemd in vers 17 moet wel verwijzen naar de *Alder excellenste cronyke van Brabant*, die na de eerste druk in 1498 (Antwerpen: Roeland van den Dorpe) verscheidene keren opnieuw op de drukpers werd gelegd, waarbij de tekst werd uitgebreid met kroniekmateriaal over Holland, Vlaanderen en Zeeland (o.a. in 1512 en 1530).⁴⁶ Met de uitbreidingen zou de omvangrijke prozakroniek nog gedurende de hele zestiende eeuw de meest autoritatieve bron blijven voor de geschiedenis van het hertogdom en omstreken.⁴⁷ Deze verwijzing wordt gevolgd door een breed uitgemeten

⁴² Eerste drukken: Iean Baptista Houwaert, *Sommare beschrijvinghe vāde triumphelijcke incomst vanden doorluchtighen ende hooghghgeboren aerts-hertoge Matthias, binnen die princelijcke stad van Brussele, in t'iaer ons Heeren M. D. LXXVIII. den xvij dach ianuarij*. Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1579. 4to. Zie STCN, nr. 397591489; en (Iean Baptista Houwaert), *Den willecomme en congratvlatie vanden hooghghgeboren, machtighen, ende seer doorluchtighen vorst Ernesto: des roomschen keyzers broeder, aertshertoghe van Oostenrijck, hertoghe van Bourgundien, Stiers, Carinthen, Crain, ende wirtenberch, grue van Habsborch, Thyrol, &c.* Brussel: Ian Mommaert, 1593. 4to. Zie STCN, nr. 416192998. Van deze tekst bestaat een andere editie, met nr. 416192939.

⁴³ Eerste druk: Johan Baptista Houwart, *Paraenesis politica Houwardi, J.B. Houwarts politijcke onderwijsinghe...*, Leeuwarden: Abraham vanden Rade, voor Jan Lamrinck van Boolswaert ende Berent Arents Boeckvercoopers, 1614. 4to. USTC, nr. 1507253. Zie inhoudelijk Porteman & Smits-Velt, *Een nieuw vaderland*, 86–87.

⁴⁴ Eerste druk van de Nederlandse vertaling: Lowijs Guicciardijn, *Beschryvinghe van alle de Neder-landen, anderssins ghenoeemt Neder-dvytslandt...*, Amsterdam: Willem Jansz [Blaeu], 1612. 2mo. Zie STCN, nr. 851283365. De USTC geeft een voor ons mogelijk relevante latere druk uit 1617, nr. 1507590.

⁴⁵ Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 42. Eerste druk: Abraham Ortelius, *Spieghel der werelt, ghestelt in ryme: Waer inne de gheleghentheyte aller landen afghebeeldt ende beschreven wordt*, Antwerpen: Christoffel Plantijn en Philips Galle, 1577. 8to. Zie USTC, nr. 407794, dat ook een latere Plantijndruk kent uit 1583, alsook een in Amsterdam gedrukte versie (1596, nr. 427555), waarvan echter geen exemplaar overgeleverd is.

⁴⁶ Inleidend over deze kroniek is Jaap Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd. Die alder excellenste cronyke van Brabant en het Brabantse geschiedbeeld anno 1500*, (Middelleeuwse Studies en Bronnen, 98), Hilversum: Verloren, 2006, 11–22. Vgl. specifiek over de uitbreidingen in latere drukken ook P.J.A. Franssen, ‘De bruidstocht van Maximiliaan van Oostenrijk in de kroniek van Brabant uit 1530’ in *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse Letterkunde* 6 (1989), 1–9. De incunabel is in de USTC opgenomen met nr. 436467. In latere Antwerpse drukken werd de kroniek met ander regionaal materiaal uitgebreid (1512, nrs. 410078 en 403654; 1518, nr. 402891; en 1530, nrs. 437471, 437527, 441143, 443239 en 400488).

⁴⁷ De populariteit en het gezag van de *Alder excellenste cronyke van Brabant* blijkt onder andere uit het feit dat de gedrukte prozakroniek werd gebruikt voor lokale bewerkingen in handschriftelijke vorm, zie bv. Bram Caers, *Vertekend verleden. Geschiedenis (her)schrijven in vroegmodern Mechelen, 1500-1650*, Hilversum: Verloren,

(v. 18-19) referentie naar Emanuel van Meterens ruim bekende geschiedenis van de Opstand in de Nederlanden, die het licht zag in verschillende versies en vertaald werd in het Duits, het Latijn en het Frans. Op basis van de formulering als ‘d’oorloogh van nederlandt’ is het aannemelijk dat De Gortter niet over een van de vroegste drukken van Van Meterens kroniek beschikte, maar wel over één van de latere uitgaven: slechts vanaf 1609 duikt het woord ‘oorlog’ immers letterlijk in de titels van de Nederlandstalige versies op.⁴⁸ Met ‘ioos van ghistelens wijck’ (v. 18; gedeeltelijk hernomen in v. 28) bedoelt De Gortter hoogstwaarschijnlijk het verslag van de reis die de Vlaamse edelman Joos van Ghistele in 1493 ondernam naar het Heilige Land, en dat door zijn reisgenoot Ambrosius Zeebout op schrift werd gesteld. Deze tekst werd in 1557 in Gent gedrukt door Hendrik van den Keere, onder de titel *Tvoyage van mher Joos van Ghistele*.⁴⁹

Tussen deze relatief eenduidige verwijzingen komt een aantal referenties aan titels voor in de vorm van simpele vermeldingen van auteursnamen die niet zo eenvoudig te verbinden zijn met precieze teksten. Zo is met de vermelding van ‘ian sleidaen’ (v. 12) vanzelfsprekend de Luxemburgse humanist Johannes Sleidanus (1506–1556) bedoeld, maar wordt niet duidelijk welk van diens vele werken De Gortter precies voor ogen had. Omdat Sleidanus in één adem wordt genoemd met Guicciardini, en in de buurt van vooral historiografische en geografische titels, valt te denken aan zijn *De statu religionis et rei publicae Carolo quinto*, een kroniek over het Duitse Rijk onder Karel V. Die tekst verscheen ook in een Nederlandse vertaling van Wouter Delaenus (†ca. 1563), in 1558, en werd herhaaldelijk gedrukt vanaf de jaren tachtig van de zestiende eeuw.⁵⁰ Sleidanus vertaalde en bewerkte echter ook Froissart, en ook die tekst vond zijn weg naar een Nederlandstalige versie, die onder de titel *Cort verhael ende begriip van de gheheele historie van den hoochberoemden vermaerden franchoyschen historischrijuer Frossart* voor het eerst in Leiden werd gedrukt, in 1587, en daarna nog in Rotterdam, in 1611.⁵¹ Bij gebrek aan meer informatie, is het onduidelijk op welke precieze titel van Sleidanus De Gortter doelt.

Even obscuur zijn de korte verwijzingen ‘vlaenderen, en zeelandt’ in verzen 20 en 21, waar De Gortter waarschijnlijk refereert aan kroniektteksten over deze gewesten die in druk beschikbaar waren. In dit verband interessant is dat de hierboven al genoemde *Alder excellenste cronyke van Brabant* (allicht v. 17) in de zestiende-eeuwse herdrukken uitgebreid werd met materiaal over Zeeland, Holland en Vlaanderen.⁵² Het is met andere woorden goed

2020, p. 20 (voor ’s-Hertogenbosch) en passim (voor Mechelen), en zie specifiek over de invloed van de *Alder excellenste cronyke van Brabant* p. 51–52.

⁴⁸ bv. Emanuel van Meteren, *Commentarien ofte memorien van den Nederlandtschen Staet, Handel, Oorloghen ende Geschiedenissen van onse tyden*, Schotland buyten Danswijck (Londen): [Hermes van Loven], 1609. 4to. Zie voor een uitgebreide beschrijving STCN, nr. 861386302. Hierna zijn nog tal van edities verschenen met een gelijkaardige titel.

⁴⁹ [Ambrosius Zeebout], *Tvoyage van mher Joos van Ghistele, tracterende van veelderande, wonderlicke ende vremde dijnghe gheobserveerd over d’zee, in den landen van Sclavonien, Griecken, Turckien, Candien, Rhodes ende Cyper, Assrien, Arabien, Egypten, Ethiopien*, Gent: Hendrik van den Keere, 1557. 4to. Zie USTC, nr. 403042. De USTC geeft ook latere drukken uit Gent (1563, nr. 409493; 1572, nr. 1527768) en uit Antwerpen (1572, nr. 401541).

⁵⁰ Eerste druk: Johan Sleidan, *Waerachtige beschriuinge hoe dattet met de religie gestaen heeft: ende oock met de gemeyne weluaert, onder de grootmachtigen keyser Carolo de vijfste...*, [Emden: Steven Mierdman], 1558. 4to. Zie STCN, nr. 854302549. STCN kent ook latere drukken uit Antwerpen (1584, nr. 338038159), Leiden (1584, nr. 338037799; 1596, nr. 840635400) en Rotterdam (1611, nr. 184849845).

⁵¹ Eerste druk: Joannes Sleydanus, *Cort verhael ende begriip van de gheheele historie van den hooch-beroemden vermaerden franchoyschen historischrijuer Frossart...*, Leyden: Jan Paedts Jacobszoon & Jan Bouwenszoon, 1587. 8vo. Deze eerste druk is niet bekend in de USTC, wel in de STCN, nr. 058645306. De Rotterdamse druk uit 1611 heeft in de USTC nr. 1010430.

⁵² Zie Tigelaar, *Brabants historie ontvouwd*, 18 en Caers, *Vertekend verleden*, 51 en 100; en vgl. USTC, nrs. 410078, 402891 en 443239.

mogelijk dat alle vermeldingen samen slaan op één lijvige kroniek, al staan ze daarvoor wel ver uit elkaar. '[B]arlandus' (v. 20) verwijst De Gortter waarschijnlijk naar één van de kroniektteksten van de hand van Adrianus Barlandus (†1542), een van oorsprong Zeeuwse kroniekschrijver en hoogleraar aan de Leuvense universiteit die Latijnse teksten in het licht gaf over Holland, Utrecht en Brabant. Zijn Brabantse kroniek verscheen tevens in een Nederlandse en een Franse vertaling.⁵³

'[D]e noordsche landen vremp't' (v. 21) kan doelen op wat wellicht de bekendste contemporaine beschrijving is van de Scandinavische landen, de *Historia de gentibus septentrionalibus* van de Zweedse humanist Olaus Magnus, die relatief snel onder de titel *De wonderlijcke historie vande Noordersche landen* ook beschikbaar kwam in een Nederlandse vertaling, gedrukt bij Willem Silvius in Antwerpen, in 1562, maar die De Gortter evengoed kan hebben gekend uit latere Amsterdamse drukken.⁵⁴

Biedt de verwijzing naar Magnus tenminste woordelijk nog enigszins houvast, dan is dat minder het geval bij 'machometh vol ontrouwen' (v. 21). Er verscheen op het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw heel wat drukwerk over de verhoudingen met het Ottomaanse rijk of met de islam in meer algemene zin. Een titel als *Een zeer wonderlycke ende waerachtighe historie van Mahomet: inde welcke beschreven ende verhaelt wordt zijn gheboorte, afcomste, leven ende valsche leeringhe* komt in aanmerking, waarbij de verwijzing in het vers naar 'vol ontrouwen' wellicht een rijmende pendant kan zijn van 'valsche leeringhe'.⁵⁵

Het 'tractaet' dat De Gortter noemt in vers 22 kan, vanwege de vermelding van het graafschap Vlaanderen, doelen op Marcus van Vaernewijcks *Nieu tractaet en curte beschrijvinghe van dat edel graefscap van Vlaenderen...*, een kroniek en beschrijving van het graafschap Vlaanderen die voor het eerst in 1562 verscheen in Gent, bij Gerard van Salenson.⁵⁶ Enkele verzen verderop vinden we enigszins geïsoleerd nog een verwijzing terug die misschien naar een kroniekttekst voert, namelijk die van 'aurelius' (v. 27), waarmee De Gortter misschien doelt op Cornelius Aurelius' kroniek van Holland, Zeeland en Friesland, die beter bekend is onder de naam *Divisiechroniek*.⁵⁷ Een laatste kroniekvermelding, al staat die in de derde strofe, is die van 'titus liuius' (v. 35), wiens *Ab urbe condita* in De Gortters tijd in verschillende drukken beschikbaar was, ook in het Nederlands.⁵⁸

⁵³ Een (verkorte) Nederlandse vertaling, gedrukt in Antwerpen in 1555 (STCN, nr. 352600675) werd later gevolgd door een Franse versie, die ook in Antwerpen verscheen, in 1603 (USTC, nr. 1003414).

⁵⁴ Eerste druk: Olaus Magnus, *De wonderlijcke historie vande Noordersche landen*. Antwerpen: Willem Silvius, 1562. 8vo. (USTC, nr. 409368). De tekst werd later ook tweemaal gedrukt in Amsterdam ([1598], USTC 424623 en 1599, USTC 428746).

⁵⁵ Deze tekst verscheen in Antwerpen, bij Guillaem van Parijs, in 1580. Zie USTC, nr. 443486.

⁵⁶ Eerste druk: Marcus van Vaernewijck, *Nieu tractaet ende curte beschrijvinghe van dat edel graefscap van Vlaenderen, ende andere omliggende landen. Inhoudende veel wonderlicke antiquiteyten. Alder eerst ghecomponereert en wederom zeer vermeerderd ende verbeterd*. Gent: Gheeraert van Salenson, 1562. 8°. Zie USTC, nr. 403120. In 1563 verscheen kennelijk al een herdruk, zie USTC, nr. 403122.

⁵⁷ Eerste druk: [Cornelius Aurelius], *Die crouycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant*, (Leyden: Ian Seuerts, 1517). 2mo. STCN, nr. 146627334. Het is ook mogelijk dat De Gortter verwijst naar werk van Marcus Aurelius, van wie een *Gulden boeck* met brieven en een levensbeschrijving werd gedrukt, o.a. in Antwerpen in 1565 (zie USTC, nr. 409612) waarna volgens de USTC vele herdrukken volgden, o.a. in Antwerpen (1578, nr. 414954; 1586, nr. 407909) en in het Noorden, o.a. in Amsterdam (1589, nrs. 422704 en 422700; 1595, nr. 429662; 1603, nr. 1012563; 1605, nrs. 1030312, 1506218 en 1506220) en 1612 (nr. 1012808). Buiten Amsterdam geeft de USTC nog Utrecht (1612, nr. 1028354), Dordrecht (1612, nr. 1506943) en Franeker (1615, nr. 1017875).

⁵⁸ Eerste druk van een Nederlandse versie: Titus Livius, *De roemsche historie oft gesten, nu erstmael in onser Nederlantscher spraken ghedruckt*, Antwerpen: Joannes Grapheus ten huysse Joannes Gymnicus, 1541. 2o. (USTC, nr. 403306). De USTC geeft verder vele latere drukken van deze tekst in het Noorden. Uit de hier relevante periode stammen drukken uit Leiden (1585, nrs. 422301 en 429017; 1597, nr. 423803) en Amsterdam (1614, nrs. 1013486, 1012602, 1012601, 1016502 en 1030362; 1635, nrs. 1013500 en 1511049).

Het lijkt erop dat De Gortter na vers 22 een andere afdeling van zijn collectie beschrijft, die misschien het makkelijkst onder de noemer ‘bellettrie’ te vatten is. ‘bocatiej’ refereert aande Italiaanse humanist Giovanni Boccaccio, van wie al in de jaren twintig van de zestiende eeuw werk in Nederlandse vertaling verscheen bij Nicolaus Grapheus in Antwerpen.⁵⁹ Dichter naar De Gortters tijd zijn vooral drukken uit het Noorden bekend.⁶⁰ Ietwat vroeger, in 1602, verscheen *Een seer schoone ende genoechelicke historie, vanden [...] ridder, Palmerijn van Olijve*, dat allicht schuilgaat achter de verkorte titel ‘palmerijn’ in hetzelfde vers.⁶¹

Dat het ‘chieraet, der vrouwen’ (v. 23) in hetzelfde vers wordt vermeld als Boccaccio, mag een eer heten voor de Leuvense arts Gerardus Gosemius (Goossens), die dit instructieboekje voor deugdzaame vrouwen in 1566 uitgaf bij Willem Silvius.⁶² De verwijzing biedt een inhoudelijke opmaat voor de vermelding in het volgende vers van ‘t’gheluck, en ongheluck, des houwelijcx ontfouwen’ (v. 24), dat verwijst naar Jean de Marconville *Van het gheluck ende ongheluck des houwelicks*, een tekst die in 1578 bij Plantijn verscheen, maar later ook in het Noorden meerdere malen werd gedrukt.⁶³

In vers 25 gaan vervolgens niet minder dan drie vertalingen schuil van klassiek Latijnse teksten, alle van de hand van de Antwerpse rederijker en factor van de *Goudbloem*, Cornelis van Ghistele (1510-1573), die vooral met zijn vertalingen bekend is geworden, en naar wie De Gortter in het volgende vers expliciet verwijst.⁶⁴ Het gaat meer bepaald om de *Satyrae oft sermones*,⁶⁵ een berijmde vertaling van Horatius’ *Satyrae sive Sermones, De twaelf boecken Aeneas* van Vergilius,⁶⁶ en Ovidius’ *Heroïdes* vertaald als *Der Griexser princerssen, ende jonckvrouwen clachtige sendt brieven...*⁶⁷ Deze oorspronkelijk in Antwerpen uitgegeven teksten werden rond de eeuwwisseling of in de vroege zeventiende eeuw eveneens gedrukt in het Noorden. De vermelding, ten slotte, van ‘Hercules en iason’ in vers 27 sluit de afdeling literaire teksten af, en is waarschijnlijk te identificeren als de

⁵⁹ USTC, nrs. 437266 en 400462.

⁶⁰ Uitgaande van de USTC, verscheen werk van Boccaccio in het Nederlands in Haarlem (1564, nr. 442928) en in Amsterdam (1597, nr. 429766; [1603-1650], nr. 1029814; 1605, nrs. 1012426 en 1030215; 1607, nr. 1032589; en 1632, nr. 10199523).

⁶¹ Eerste druk: *Een seer schoone ende genoechelicke historie, vanden ridder, Palmerijn van Olijve*, Arnhem: J. Ianssen, 1602 [1603]. 4to. Willem Kuiper bezorgde een uitgave in feulletons van een latere druk (1613, USTC nr. 1027002) op www.neerlandistiek.nl (laatst geraadpleegd op 1 oktober 2019), vindbaar door te zoeken met ‘palmerijn’. In de inleiding (geplaatst op 29 maart 2015 en later aangevuld) signaleert hij een druk uit 1602, die waarschijnlijk gelijk is aan de druk die USTC kent uit dat jaar (Kuiper, pers. med.).

⁶² Eerste druk: Gerardus Gosemius, *Het cieraet der vrouwen*, Antwerpen: Willem Silvius, 1566. 8vo. Zie USTC, nr. 411330.

⁶³ Eerste druk: Jean de Marconville, *Van het gheluck ende ongheluck des houwelicks*, Antwerpen: typis Christophe Plantin: Franciscus I Raphelengius, 1578. 8vo. Zie USTC, nr. 414924.

⁶⁴ Een algemene schets bieden Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 29–30.

⁶⁵ Eerste druk: Q. Horatius Flaccus, *Satyrae oft sermones, gescreven in latine duer den vermaertsten ende geleertsten Poet Q. Horatius Flaccus, Nu eerst door Cornelis van Ghistele in onser duytscher talen Rhetorickelyck ouerghesedt ...*, Thantwerpen: By Ameet Tavernier, 1569. 4to. USTC, nr. 403163. Van Ghisteles vertaling werd later o.m. in Leiden gedrukt in 1599, zie USTC, nr. 424397.

⁶⁶ Eerste druk: Vergilius, *Die twaelf boecken van Aeneas, ghenaeamt int Latijne Aeneidos*, Antwerpen: wed. Jacob van Liesvelt, 1556. 8vo. Zie STCN, nr. 408991. Volgens de USTC werd de tekst nog tweemaal in Antwerpen gedrukt (1583, nr. 402816; 1589, nr. 413977) alvorens in het Noorden op de pers te worden gelegd, in Rotterdam (1599, nr. 429911; 1609, nr. 1029388).

⁶⁷ Eerste druk: Ovidius, *Der Griexser princerssen, ende jonckvrouwen clachtige sendtbrieven, Heroïdum epistolae ghenaeamt*. Antwerpen: Hans de Laet, 1553. 8vo. Zie USTC, nr. 403334. Bij dezelfde drukker verschenen twee elkaar snel opeenvolgende herdrukken (1554, nr. 443719; 1555, nr. 408908). Daarna werd de tekst nog gedrukt in Gent (1559, nr. 409121) en weer in Antwerpen (1559, nr. 403333; 1564, nr. 409560; 1570, nr. 411508; 1589, nr. 407926). Pas vanaf de eeuwwisseling duikt de tekst in Nederlandse vertaling in het Noorden op, in Rotterdam (1600, nr. 430030; 1607, nr. 1029387 en 1615, nr. 1022709).

prozaroman *Van Jason en Hercules. Die wonderlike vreemde historien*, die via de oudere druk *Historie van Jason* van Jacob Bellaert in Haarlem, teruggaat op Frans tekstmateriaal.⁶⁸

De opsomming van literaire werken wordt enigszins onderbroken door de vermelding van de ‘costumen’, oftewel het gewoonterecht, van Antwerpen en Mechelen in verzen 28 en 29, alsook van een niet nader genoemd ‘cijfer-boeck’, allicht een rekenleerboek zoals het *Cijfer bouck* van de Bruggeling Adriaen van der Gucht, dat in 1594 in het Noorden opnieuw werd gedrukt.⁶⁹ Hierna sluit De Gortter echter snel weer aan bij de meer literair getinte titels, en de vermelding van ‘philippus comines’ (v. 30), die waarschijnlijk leidt naar diens *Mémoires*, die in 1578 als *Historie van coninck Lodovick van Vranckrijck den Elfsten* in Nederlandse vertaling gedrukt werd in de Officina Plantiniana.⁷⁰ Daarna vermeldt De Gortter kortweg ‘ioncker ian’ in hetzelfde vers, waarmee hij allicht doelt op Jan Baptist van der Noot (ca. 1539–na 1595), die inderdaad de titel van jonker droeg. Helaas beperkt De Gortter zich tot de vermelding van de adellijke titel, en krijgen we dus geen enkel inzicht in de bibliografische titels die De Gortter al dan niet in zijn bibliotheek had staan, ondanks de ruime bekendheid van het werk van Van der Noot in zijn tijd. Wat volgt zijn echter tekstverzamelingen zoals ‘t’boeck der amoreusheijt’ (v. 31), een bundel rederijkersteksten ‘in’t amoureuze’, die o.a. in Antwerpen werd gedrukt in 1580⁷¹, of ‘d’landt iuweel’ (v. 31), waarmee De Gortter waarschijnlijk verwijst naar de teksten van het Antwerpse Landjuweel van 1561, in het daaropvolgende jaar gedrukt door Willem Silvius.⁷² Met ‘refereijnen diueersch’ (v. 32) kan De Gortter hebben verwezen naar twee refreinbundels met gelijkaardige titels. In 1574 verscheen bij Gielis van de Rade in Antwerpen een bundel *Diversche refereynen ende liedekens seer playsant om lesen*.⁷³ Enkele jaren later, in 1582, verscheen een bundel met *Diuersche refereynen ende liedekens wt Hollant, ende Zeelant*, met bijdragen aan een rederijkersconcours gehouden in Heenvliet, Holland.⁷⁴ Interessant is dat deze bundel werd verzameld door Pieter Sterlinckx, die zich in de vroege jaren tachtig in de Calvinistische republiek Mechelen vestigde.⁷⁵ Hij droeg de bundel op aan het calvinistische stadsbestuur, wat het voor iemand als De Gortter tot een interessante tekstverzameling kan hebben gemaakt. De verwijzing in hetzelfde vers naar ‘de const der minnen bloot’ leidt allicht

⁶⁸ Eerste druk: *Van Jason en Hercules. Die wonderlike vreemde historien*, Antwerpen: Jan van Doesborch, 1521. 2o. Zie USTC, nr. 410164. De tekst werd enkele jaren later in Antwerpen opnieuw gedrukt (1556, nr. 407516). Zie over de rol van Jan van Doesborch en de verhouding tot Bellaert en het Franse origineel: Bart Besamusca, ‘Tekst en beeld in twee drukken van Jan van Doesborch: “Van Jason ende Hercules” en “Die historie van den stercken Hercules”’ in *Spiegel der Letteren* 59 (2017), 1–34.

⁶⁹ Het Mechelse gewoonterecht werd o.a. gedrukt in Antwerpen, in 1535 (zie USTC, nr. 400569); het Antwerpse aldaar, o.a. in 1582 (zie USTC, nr. 401932). De eerste druk van Van der Guchts cijferboek is: Adriaen van der Gucht, *Cijfer bouck, inhoudende vele nieuwe, fraye, ende gherievighe practijcken van arithmetica, met vele meer andere zonderlijnghe zaken inde twee presatiën ende inde tafelen des boucx breeder verhaelt vergadert ende ghemaect*, Brugge: Pieter de Clerck, 1569. 4to. Zie USTC, nr. 402610. De Amsterdamse herdruk kent de USTC met nr. 429544.

⁷⁰ Eerste druk: Philippe de Commines, *Historie van coninck Lodovick van Vranckrijck den Elfsten*, Antwerpen: Christophe Plantin, 1578. 8vo. Zie USTC, nrs. 416194, 416195 en 414942. De tekst werd in 1612 ook in Delft gedrukt (USTC, nr. 1017653).

⁷¹ Eerste druk: *D’boeck der amoreusheijt: inhoudende diversche minnebrieven, refereynen, baladen, meyesprake, tafelspelen ende meer andere, zeer ghenoechelck voor den swaermoedighen minnaer*, Antwerpen: [z.p.], 1580. 8vo. Zie USTC, nr. 407826. De verzameling is daarnaast bekend in twee latere drukken uit Antwerpen ([1593–1600], nr. 415983 en [1597], nr. 415984).

⁷² *Spelen van sinne ghespeelt binnen Antwerpen op d’landt-juweel int jaer M.D.LXI. Op die questie, wat den mensch aldermeest tot conste verweert*, Antwerpen: Willem Silvius, 1562. 4to. Zie USTC, nr. 416100. Zie in het algemeen over de verhouding tussen deze druk en de opvoeringen in 1561 Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 33–34.

⁷³ Zie USTC, nrs. 406065 en 452803.

⁷⁴ Zie USTC, nr. 407862.

⁷⁵ Kort hierover is K. Ter Laan, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid*, Den Haag, 1952, 508.

naar de vertaling die Marius Laurier in 1564 in het licht gaf van Ovidius' *De arte amandi*, en die in de eerste druk van Cornelis vander Rivieren de Nederlandse titel *Die conste der minne meekreeg*.⁷⁶ Passend is dat De Gortter zijn gedicht afsluit met de vermelding van 'menich boecxken' van Matthijs de Castelijn, waaronder dan in elk geval een exemplaar kan worden vermoed van diens *Const van Rethoriken*, dat doorgaat voor de enige rederijkerspoëtica uit de zestiende eeuw en dat na een eerste druk in Gent nog verscheidene keren op de pers zou worden gelegd, in Zuid én Noord. Evengoed mogelijk, gezien de nabijheid van vermeldingen die leiden naar tekstverzamelingen, is echter dat De Gortter beschikte over een exemplaar van het in 1616 in Rotterdam gedrukte *Diversche liedekens*, met verzamelde liedteksten van De Castelein.⁷⁷

Voor De Gortter toekomt aan de Oudenaardse priester-dichter, noemt hij echter nog enkele titels van de Rotterdamse humanist Desiderius Erasmus, die hij zonder de naam expliciet te noemen in vers 36 kenschetst als 'de geleirtsten man'. Uit de manier waarop de titels zijn genoemd, en uit de teneur van de andere werken in zijn bibliotheek, mogen we ervan uitgaan dat De Gortter Erasmus in Nederlandse vertaling zal hebben gelezen.⁷⁹ Van zijn hand wordt in de eerste plaats een 'paraphrasis' (v. 35) vermeld, één van de commentaren bij de verscheidene onderdelen van het Nieuwe Testament, en die vanaf 1523 ook in het Nederlands werden vertaald.⁸⁰ '[D]e tongh' (v. 37) verwijst naar *Lingua, dat is dye tonghe, leerende hoe dat elck mensche zijn tonghe bedwinghen sal, dwelc een cleyn lidt is, maer can veel quaets en veel goets doen*, dat door de Antwerpse rederijker Cornelis van Ghistele in het Nederlands werd vertaald,⁸¹ en met 'colloquia' allicht naar *Sommighe schoone colloquien, oft tsamen-sprekinghen*.⁸² Nog in hetzelfde vers kan 'onderwijsingh ter doot' refereren aan

⁷⁶ Eerste druk: Ovidius, *Die conste der minnen, De arte amandi, ghenaeempt*, Doesborch: Cornelis van der Rivieren [Vianen: Dirck Buyter, voor Willem Silvius], 1564. 8vo. Zie STCN, nr. 139329579. De tekst werd ook gedrukt in Antwerpen (1566: USTC, nr. 409754; 1581, nr. 407844 en [1597], nr. 416161), in Rotterdam (1595, nr. 427611) en in Dordrecht (1599, nr. 429904).

⁷⁷ Eerste (postume) druk van de *Const*: Matthijs de Castelein, *De const van rhetoriken, allen ancommers ende beminders der zelver...*, Gent: Jan Cauweel, 1555. 8vo. Zie USTC, nr. 400939. De USTC geeft latere drukken uit Antwerpen (1571, nrs. 403001, 401490 en 401498), Gent (1573, nrs. 401588 en 401589; 1581, nr. 441902) en Rotterdam (1612, nrs. 1029434 en 1022137; 1616, nr. 1029403). Zie voor een bespreking van de inhoud en invloed van deze tekst Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 27–29. Eerste druk van *Diversche liedekens*: Matthijs de Castelein, *Diversche liedekens, ghecomponeert by wijlent heer Matys de Castelyn...*, Rotterdam: Jan (III) van Waesberghe (de Jonghe), 1616. Deze liedjes verschenen samen met een heruitgave van de *Const*. Van De Castelein verschenen volgens de USTC ook verzamelingen balladen (eerste druk: [Antwerpen], 1571, nr. 401490) en een *Historie van Pyramus en Thysbe* (eerste druk Antwerpen, [1540], nr. 438100).

⁷⁸ Eerste druk: Matthijs de Castelein, *Diversche liedekens, ghecomponeert by wijlent heer Matys de Castelyn...*

⁷⁹ Zie over de vertalingen van Erasmus in het Nederlands Simon Bijl, *Erasmus in het Nederlands tot 1617*, (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica, 10), Nieuwkoop: De Graaf, 1978.

⁸⁰ Een *Paraphrasis* over het Matteüsevangelie zag al het licht in 1523 (USTC, nr. 420995), maar er zijn ook latere *Paraphrasis*-titels, gewijd aan de Brieven van Paulus en aan het Nieuwe Testament (vgl. USTC, nrs. 427528, 429264, 423161, 429517, 429529, 1506785, 1021007, 1013625, 1013626 en 1030207). Zie Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 81–117. Het valt op dat alle drukken in de Noordelijke Nederlanden op de pers werden gelegd. De *Paraphrases* waren in 1554 immers, samen met ander werk van Erasmus, op de index geplaatst, een verbod dat in 1564 werd herhaald (zie Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 84).

⁸¹ Eerste druk: Desiderius Erasmus, *Lingua, dat is dye tonghe*, Antwerpen: z.n., 1554. 8vo. Zie USTC, nr. 442242. Latere drukken zijn bekend uit Antwerpen (1555, nrs. 400949 en 400950), Delft (1583, nr. 428931; 1585, nr. 442311; 1597, nr. 423768; 1610, nr. 1027643 en 1618, nr. 1010326) Mechelen [Antwerpen] (1583, nr. 401995), Den Haag (1597, nr. 423714; 1602, nr. 1012303 en 1628, nr. 1012323) en Rotterdam (1632, nr. 1028303 en 1633, nr. 1023001). Zie inhoudelijk Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 223–239, en specifiek over de vertaling door Van Ghistele, p. 234.

⁸² Desiderius Erasmus, *Sommighe schoone colloquien, oft tsamen-sprekinghen*, Delft: Adriaen Gerritsz., 1611. 8vo. Zie STCN, nr. 054880238. De USTC geeft, onder licht gewijzigde titels, latere drukken uit Utrecht (1613, nr. 1019209), Amsterdam (1622, nr. 1030477), Haarlem (1634, 1030156) en elders nog na 1634. De *editio princeps*

Erasmus' *Bereydinghe totter doot*, een ars-morienditekst die na de eerste druk door Jan van Ghelen in Antwerpen nog talloze malen op de pers zou worden gelegd, en dat in tegenstelling tot ander werk van Erasmus weinig tegenkating ervoer van de censor.⁸³ Daarop volgen in verzen 38 en 39 nog vier titels van de Rotterdamse humanist. '[D]en christelycken prins' kan enkel verwijzen naar de Nederlandse vertaling van *Institutio principis Christiani*, een soort humanistische vorstenspiegel, die in het Nederlands slechts uit één Rotterdamse druk bekend is.⁸⁴ Met 't'sermoon' zal De Gortter dan weer doelen op *Een sermoen van de onbegripelijke barmherticheit Goods*, dat na een vroege Delftse druk in 1526 nog tweemaal in dezelfde stad zou worden herdrukt onder licht gewijzigde titels.⁸⁵ Van de 'opuscula' in vers 38 is op het eerste gezicht niet te achterhalen of De Gortter ze in het Latijn of in het Nederlands las, maar vanwege het feit dat hij ook de andere titels van Erasmus kennelijk in vertaling bezat, valt te denken aan *Opuscula = Eenighe tractaetkens*, een vertaling van enkele teksten van Erasmus die in 1616 in Rotterdam op de pers werd gelegd, bijna honderd jaar na verschijning in het Latijn.⁸⁶ Met de vermelding van de 'kersten weduwe' sluit de Erasmuscollectie in het bibliotheekgedicht af.⁸⁷

Nog drie verwijzingen bleven in het voorgaande overzicht onbenoemd, omdat ze nadrukkelijk te verbinden zijn met Willem de Gortters rebelse sympathieën, die in het contrareformatorische Zuiden in het begin van de zeventiende eeuw allerm minst vanzelfsprekend waren. Op twee plaatsen gaat het bibliotheekgedicht daar ook expliciet op in. In vers 13 vermeldt De Gortter 'den bijbel van plantijn', waarmee hij waarschijnlijk niet doelt op de monumentale *Biblia Regia*, maar eerder op een Nederlandstalige uitgave van de Bijbel, die eerder bij de Plantijnse persen verscheen.⁸⁸ Uit de andere vermelde titels blijkt immers voldoende dat De Gortter het Latijn niet machtig zal zijn geweest. Bovendien volgt onmiddellijk op de vermelding van de Bijbel niet alleen een indicatie dat De Gortter het testament stiekem las, maar ook een rechtvaardiging van het feit dat hij het Nieuw Testament zélf wilde lezen, in plaats van het in bemiddelde vorm tot zich te laten komen. Tegen het einde van het bibliotheekgedicht duiken nog signalen op van De Gortters rebelse overtuiging,

zou gedeeltelijk gebaseerd zijn op eerdere vertalingen van de aparte *colloquia* van Erasmus, zie Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 273-299, en specifiek p. 278.

⁸³ Zie algemeen Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 157-165. Eerste druk: Desiderius Erasmus, *Een costelyke ende devoot boecxken van die bereidinghe totter doot*, Antwerpen: Jan van Ghelen, [1519-1540]. 8vo. De USTC noteert drukken uit Leiden ([1530-1540], nr. 424765; [1541], nr. 427486; 1555, nr. 425838 en 1566, nr. 428358), Antwerpen (1534, nr. 437705; 1537, nr. 437890; 1538, nr. 437930; 1541, nr. 442269; 1542, nr. 400694; [1546-1564], nr. 416130; 1549, nr. 408600 en [1552], nr. 442823), Kampen ([1540], nr. 441482 en [1551-1570], nr. 441481), [Vianen] (1584, nr. 422219), Delft (1602, nr. 1023000 en 1611, nr. 1035941) en Rotterdam (1616, nr. 1028321). Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, p. 157-158 beschouwt de druk van Adriaen van Bergen (1534, USTC, nr. 437705) als de *editio princeps*.

⁸⁴ Zie Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, p. 319-328. Desiderius Erasmus, *Onderwijsinghe eens christelijcken prince*, Rotterdam: M. Basti [Matthijs Bastiaensz.], 1615. 8vo. Zie STCN, nr. 833174622. Er zijn van deze tekst geen andere drukken bekend.

⁸⁵ Eerste druk: [Desiderius Erasmus], *Een sermoen van de onbegripelijke barmherticheit Goods*, Delft: Cornelis Hendrickz Lettersnijder, 1526. 8vo. Zie STCN, nr. 10124178X. De USTC wijst op twee latere Delftse drukken (1605, nr. 1022999 en 1611, nr. 1027639). Op basis van de andere genoemde titels ligt het voor de hand dat De Gortter een van deze latere drukken in zijn bibliotheek had staan. Zie inhoudelijk Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 119-125.

⁸⁶ Aangezien de andere titels van Erasmus kennelijk in Nederlandse vertaling worden genoemd, verwijst De Gortter hier waarschijnlijk naar de enig bekende Nederlandse druk van deze tekst: Desiderius Erasmus, *Opuscula = Eenighe tractaetkens*, Rotterdam: Matthijs Bastiaensz, 1616. 4to. Zie STCN, nr. 833708015. Vgl. Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 335-338.

⁸⁷ Desiderius Erasmus, *De kersten weduwe*, Amsterdam: Jan Gerritsz, 1607. 8vo. Zie STCN, nr. 853557284.

⁸⁸ *Den Bibel inhoudende het Oudt ende Nieuw Testament. Met cort beduytsel voor elck capittel, ende ghetal aen de canten, tot seker bewijsinghe der concordancien*, Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1566. 2o. Zie STCN, nr. 333481119. Deze bijbelvertaling is ook in een andere Antwerpse uitgave bekend, zie USTC, nr. 403150.

ditmaal niet in religieuze, maar met name in politieke zin. De vermelding van een ‘arangiens treur-spel’ zou immers kunnen worden geïnterpreteerd als een verwijzing naar het *Truer-spel van de moordt, begaen aen Wilhelm by der gratie Gods, prince van Oraengien*, een Nederlandstalige bewerking van Daniel Heinsius’ *Avriacvs, siue Libertas savcia* die de Delftse rederijker Gijsbrecht van Hogendorp in 1617 in het licht gaf in Amsterdam.⁸⁹ Met een slinkse waarschuwing voor de oplettendheid van het Spaanse gezag – ‘denkt om de spaensche netten’ – die zowel een verwijzing kan zijn naar de moord op Oranje als naar de censuur in het Zuiden, geeft hij in elk geval aan dat hij een tekst als deze in het grootste geheim in zijn bibliotheek koesterde. Met de ‘bie-corf’ uit vers 39 kunnen we in deze context twee kanten uit. Misschien bedoelde De Gortter Philips van Marnix van Sint-Aldegondes *De byen-corf, der H. roomscher kercke*, die inhoudelijk goed aansluit bij zijn politieke en religieuze sympathieën.⁹⁰ Marnix’ satirische hekeling van de katholieke kerk uit 1569 werd tot ver in de zeventiende eeuw talloze malen gedrukt in verschillende versies, en kende in de voor ons relevante periode een groot succes in het Noorden.⁹¹ Evengoed mogelijk echter is dat hij in zijn bibliotheek een exemplaar bezat van Simon van Middelgeests *Den Nederlandtschen bye-korf*, een tekstverzameling uitgegeven in aanloop naar het Bestand die zich bezint over oorlog of vrede met Spanje, onder andere via een dialoog ‘tusschen een Vlamingh ende Hollander’, maar die op de titelpagina ook waarschuwt voor de ‘Spaenschen aert’.⁹²

De intellectuele horizon van De Gortter

Wat zeggen nu de titels in het bibliotheekgedicht globaal genomen over de ‘intellectuele horizon’ van iemand als De Gortter, een al met al bescheiden rederijker die zich vanwege zijn rebelse sympathieën kennelijk gedeisd moest houden in de contrareformatorische context waarin hij leefde? Als we ervan uit mogen gaan dat het bibliotheekgedicht geen intellectuele dagdroom is, maar tenminste aansluit bij de strekking van het boekenbezit van De Gortter, valt in de eerste plaats de waardering op die hij moet hebben gekoesterd voor de rederijkers die hem in de zestiende eeuw waren voorgegaan. Daarbij is de *primus inter pares* de Brusselaar Jan Baptist Houwaert, die met meerdere titels is vertegenwoordigd.⁹³ Overigens blijkt De Gortters bewondering voor Houwaert ook elders in zijn handschrift: hij zong diens lof in twee balladen, een sonnet, een epigram en enkele jaardichten (fols. 41r-43r), en maakt zelfs gewag van een persoonlijk bezoek aan ‘Cleyn Venegien’, Houwaerts landgoed in Sint-Joost-ten-Node bij Brussel. Op fol. 13v klinkt het:

van hier ben ick ghecomen, naerder-hant
binnen cleyn venegien, houwaerts logijs
die door syn schriften, wel verdient lof en prys

⁸⁹ Gijsbrecht van Hogendorp, *Truer-spel van de moordt, begaen aen Wilhelm by der gratie Gods, prince van Oraengien*, Amsterdam: Paulus van Ravesteyn (voor Cornelis vander Plasse), 1617. 4to. Zie STCN, nr. 843400889.

⁹⁰ Eerste druk: Isaac Rabbotenu [pseud. Filips van Marnix van Sint-Aldegonde], *De bienkorf der h. Roomsche kercke...* Emden: [Willem Gaillart], 1569. 8vo. Zie STCN, nr. 860914100.

⁹¹ De USTC geeft talloze drukken uit de voor ons relevante periode, onder andere uit [Emden] (1572, nr. 408121 en 1574, nr. 408122), [Wesel] (1572, nr. 411706), Utrecht (1574, nr. 428503), Dordrecht (1574, nr. 428570), [Delft] (1577, nr. 428571; [1599], nr. 452785 en 1611, nrs. 1010438 en 1027523), [Homberg] (1578, nr. 421772), [Amsterdam] (1593, nr. 429492; 1597, nr. 423828; niet minder dan vijf drukken uit 1611, nrs. 1012766, 1024313, 1021190, 1014167 en 1019001; en 1631, nr. 1032944), Leiden (1600, nr. 425180 en 1609, nr. 1506522).

⁹² Eerste druk: Simon van Middelgeest, *Den Nederlandtschen bye-korf: waer in ghy beschreven vindt, al tghene dat nu wtghegaen is, op den stilstant ofte vrede*, s.l.: s.n., 1608. Zie USTC, nr. 1033589.

⁹³ Vgl. Van Caudenberg, ‘Het verzamelhandschrift’, 223–224.

dit huys t'synder ghedachten, heb-ick door-keken
en met volck ghecout, die hem hebben hooren spreken

Dat De Gortters bewondering voor Houwaert, die onder tijdgenoten overigens zeker geen uitzondering was, zich ook in zijn bibliotheek zou manifesteren, mag dus niet verbazen. Interessant vanuit De Gortters politiek-religieuze achtergrond is nog dat Houwaert, hoewel hij tot aan zijn dood in de Zuidelijke Nederlanden zou verblijven, bij leven verscheurd werd door de tegenstellingen tussen protestanten en katholieken, koningsgetrouwen en rebellen. Zijn literaire werk getuigt ook van die twijfel. Zo droeg hij zijn *Milenus clachte*, een allegorische aanklacht van het Spaanse bewind in de Nederlanden, gesitueerd in het Romeinse rijk, op aan Willem van Oranje, en bezint hij zich in zijn *Paraenesis politica* over zijn keuze om in het Zuiden te blijven.⁹⁴ Maar het zichtbaarst wordt zijn wisselend gemoed misschien wel in de teksten die hij schreef ter gelegenheid van vorstelijke intreden.⁹⁵ Zo was hij in 1577 als Brusselse rederijker betrokken bij de huldiging van Willem van Oranje, en vierde hij een jaar later – nota bene onder het Brusselse calvinistische bewind – de intocht van de nieuwe landvoogd Mathias. Toen echter in 1594, ruim na de katholieke reconciliatie, Ernst van Oostenrijk als landvoogd werd verwelkomd, keek niemand er kennelijk van op dat Houwaert ook bij die festiviteiten betrokken was, ondanks de twijfelachtige rol die de Brusselse rederijkerskamers tijdens de Opstand hadden gespeeld, en ondanks Houwaerts rol bij twee ‘rebelse’ intreden.⁹⁶ Misschien is het de tussenpositie die Houwaert innam, die maakt dat hij ook in het Noorden ruime bekendheid bleef genieten, mede op aangeven van Brabantse uitwijkelingen. De Gortters collectie geeft ook blijk van die latere waardering, in een titel als *Den generalen loop der werelt*. Deze allegorische tekst over het verloop van een deugdelijk mensenleven, was pas vanaf 1612 in druk beschikbaar, nota bene in een Noordelijke uitgave.⁹⁷

Jan Baptist Houwaert is niet de enige rederijker die in De Gortters collectie opduikt. Er zijn algemene tekstcollecties zoals de verzamelbundel die Willem Silvius in Antwerpen uitgaf naar aanleiding van het landjuweel van 1561, maar ook minder eenduidig identificeerbare titels waarmee De Gortter allicht rederijkersteksten zal hebben bedoeld. Dan valt te denken aan de verwijzing naar ‘refreijnen diueersch’, die als we uitgaan van de toewijzing aan Pieter Sterlinckx bovendien ook een rebels kantje krijgt. Een pertinente vermelding is ook die van Mathijs de Castelijn, maar wie in de rest van De Gortters werk op zoek gaat naar sporen van de Oudenaardse rederijker zal moeten vaststellen dat het blijft bij deze ene vermelding in het bibliotheekgedicht. Wel sterk aanwezig zijn de Antwerpse rederijkers van *De Violieren*, die in 1561 het Landjuweel organiseerden. De Gortter nam in zijn handschrift verscheidene gedichten en liederen op die door leden van de Antwerpse kamer werden geschreven, en lijkt vooral de figuur van Willem van Haecht een warm hart te hebben toegedragen. Vanuit ideologisch oogpunt is De Gortters fascinatie voor de Antwerpse rederijker niet verwonderlijk. Willem van Haecht vluchtte tijdens de Opstand naar Keulen, nadat enkele opruiende spelen van zijn hand hem in Antwerpen in nauwe schoentjes brachten. Hij keerde nog naar zijn geboortestad terug, maar zou haar in 1585 definitief de rug toekeren.

Ook de voorliefde die De Gortter aan de dag legde voor het werk van de Rotterdamse humanist Desiderius Erasmus, is bij nader inzien niet onverdacht. Werden aanvankelijk enkel zijn *Paraphrases*, of commentaren op bijbelboeken, door de kerkelijke overheid in het vizier genomen, dan belandde Erasmus in 1564 met zijn gehele werk op de *Index librorum*

⁹⁴ Zie over Houwaerts sympathie voor de Opstand in verband met *Milenus clachte*: Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 72 en specifiek over de invloed van de tekst in het Noorden: 154. Over *Paraenesis politica*: 86–87.

⁹⁵ Vgl. Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 72 en Van Bruaene, *Om beters wille*, 142–143, 169.

⁹⁶ Over de genuanceerde positie van de Brusselse rederijkers, zie Van Bruaene, *Om beters wille*, 176–177.

⁹⁷ Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 87.

prohibitorum.⁹⁸ Hoewel die maatregel later werd afgezwakt, blijft het opvallend dat De Gortter zo veel werk van de humanist in bezit had, bovendien steeds in Nederlandse vertalingen die in het Noorden werden gedrukt. Op die manier sluit de uitgebreide lijst titels van de humanist in De Gortters bibliotheek, zonder dat hij dat zelf expliciet aangeeft, misschien wel aan bij het andere materiaal in zijn bezit dat het daglicht niet mocht zien, zoals een bijbel in de volkstaal, het treurspel over de moord op Willem van Oranje of Marnix' *Biecorf*.

Vanuit zijn associatie met de rederijkers is ook het relatief grote aandeel 'literaire' titels in De Gortters collectie te verklaren. Opvallend is de reeks vertalingen van klassieke teksten van Cornelis van Ghistele, die overigens als factor van de Antwerpse *Goudbloem* ook tot de wereld van de rederijkerij behoorde, en die ook een tekst van Erasmus vertaalde. Via zijn vertalingen van klassieke teksten kon De Gortter als leek kennis nemen van teksten van Vergilius, Horatius en Ovidius. Dat ook een vertaalde Livius tussen zijn kronieken voorkomt, hoeft dan niet meer te verbazen. De aanwezigheid van deze vertalingen in zijn bibliotheek, kan allicht verklaren dat De Gortter in zijn literaire werk zo vlot met klassieke referenties strooit. Dat doet vanzelfsprekend relatief geleerd aan, maar het lijkt erop dat hij de klassieke teksten dus uitsluitend in Nederlandse vertaling kende. Meer nog: uit de expliciete vermelding van de vertaler in het geval van Cornelis van Ghistele, of uit de manier waarop de titels worden genoemd in het geval van bijvoorbeeld Erasmus (die ook met een opvallend ruim aantal titels vertegenwoordigd is) valt af te leiden dat De Gortters bibliotheek weinig of geen boeken in het Latijn zal hebben bevat. Welbeschouwd is er immers geen enkele van de identificeerbare titels uitsluitend in het Latijn beschikbaar.

Echt intellectueel doet De Gortters bibliotheek dus niet aan: eerder treedt ons het profiel tegemoet van een geïnteresseerde leek, die zich naast zijn professionele activiteiten verdiepte in literatuur en geschiedenis. Tussen de titels komt immers een relatief groot aantal kronieken voor, over de geschiedenis van de Nederlanden en de omliggende gebieden, reisverhalen die handelen over afgelegen streken, of meer geografische literatuur, zoals de kleine atlas *Spieghel der werelt*. Obligatie literatuur is ook het gewoonterecht: van de kostuimen van Antwerpen en Mechelen – die inderdaad van elkaar verschilden – bezat De Gortter een exemplaar, wat hem goed van pas zal zijn gekomen in zijn beroepsactiviteiten als handelaar.

Wat wellicht minder strookt met het profiel van de belezen handelaar-rederijker, is een aantal titels dat misschien nog het best te karakteriseren valt als 'vrouwenliteratuur'. Zo richtten Houwaerts *Lust-hof der maegden* of Gosemius' *Het cieraet der vrouwen* zich expliciet op een publiek van jonge vrouwen, met stichtelijke voorbeelden voor een godvruchtig en deugdzaam leven.⁹⁹ Jean de Marconville neemt met zijn *Van het gheluck ende ongheluck des houwelicks* dan weer een meer dialogisch standpunt in, dat we misschien kunnen vergelijken met Erasmus' overwegingen over het statuut van de vrouw in zijn *De kersten weduwe*.¹⁰⁰ Of dit een inkijkje biedt in De Gortters huwelijksleven, en misschien wel in wat zijn vrouw Helena Panhuysen zoal las, is wellicht een te overhaaste conclusie. Enerzijds weerspiegelt de interesse in de positie van de vrouw immers een meer algemene discussie die in De Gortters tijd woedde, en anderzijds kan Helena evengoed geïnteresseerd zijn geweest in kronieken of geografie.

Een observatie die vooral vanuit boekhistorisch oogpunt interessant is, is dat vele van de titels die De Gortter noemt, relatief recent verschenen waren, dan wel relatief recent

⁹⁸ Zie Bijl, *Erasmus in het Nederlands*, 84.

⁹⁹ Zie Porteman & Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland*, 38–39. Zij wijzen ook op andere teksten die over vrouwen handelen of de vrouw als primair doelpubliek hadden.

¹⁰⁰ Over het vrouwbeeld in *De Kersten weduwe*, zie Ariadne Schmidt, 'Van de lusten geproefd. Wellust in het weduwebeeld in de vroegmoderne periode. Twee eeuwenoude weduwebeelden' in *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 20 (2000), 65–83.

opnieuw in druk beschikbaar waren gekomen. Alleen al uit de vermelding van een titel als Houwaerts *Paraenesis politica*, die pas in 1614 in druk verscheen, nota bene in Leeuwarden, moet de conclusie worden getrokken dat De Gortter zijn bibliotheekgedicht ná dat jaar opstelde. Bovendien heeft hij tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) kennelijk vlot toegang gehad tot boeken die in het Noorden werden gedrukt. Ook voordien was boekhandel tussen Noord en Zuid overigens in relatief beperkte mate mogelijk gebleven.¹⁰¹ Toch valt op dat in De Gortters collectie een aantal Noordelijke drukken specifiek uit de Bestandsperiode dateren. Dat is niet alleen het geval voor Houwaerts *Paraenesis*, maar ook voor diens *Generalen loop*, die pas in 1612 werd gedrukt, in Amsterdam. Verder is Erasmus' *Onderwijsinge eens christelijcken prince* alleen bekend in een Rotterdamse druk uit 1615, en verscheen de Nederlandse vertaling van Guicciardini's beschrijving van de Nederlanden pas in 1612, bij Blaeu in Amsterdam. Hogendorps treurspel over de moord op Willem van Oranje dateert zelfs uit 1617, waarmee het misschien het meest recente boek in De Gortters bibliotheek kan zijn geweest. Gezien de in het Zuiden controversiële inhoud zou dat wel veelzeggend zijn voor de interesse van De Gortter in het leven van Willem van Oranje, die overigens ook uit zijn eigen poëzie blijkt. Specifiek voor het werk van Erasmus valt uit het feit dat De Gortter op de hoogte zal zijn geweest van die recente Noordelijke edities, mogelijk af te leiden dat hij ook het andere werk van de Rotterdammer in recente drukken bezat. Dat zou bijvoorbeeld in het geval van *Een sermoen wijzen op de Delftse druk van 1611*, eerder dan de vroegere versies uit 1526 en 1605.

Besluit

Uit de eerste vier verzen van zijn bibliotheekgedicht blijkt niet alleen dat het De Gortter grote moeite heeft gekost om zijn collectie bij elkaar te brengen, maar ook dat hij er kennelijk erg trots op is geweest. Het was niet altijd eenvoudig om zijn soms vage vermeldingen te interpreteren en te verbinden aan concreet verschenen titels, maar in de meeste gevallen is het mogelijk gebleken om de verwijzingen te identificeren. Op basis van de identificaties, die goed lijken aan te sluiten bij wat bekend is over De Gortter en bij de teneur van zijn literaire werk, is het erg aannemelijk dat hij de genoemde boeken ook echt in zijn bezit heeft gehad. Het profiel dat uit de lijst naar voren treedt is dat van een belesen rederijker met een brede interesse voor geschiedenis, geografie en recht, en een grote honger naar klassiek en humanistisch materiaal, zij het hoogstwaarschijnlijk telkens in Nederlandse vertaling. Een honger, bovendien, die hij kennelijk pas goed kon stillen tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609–1621), dat hem kennelijk in de mogelijkheid heeft gesteld om zijn bibliotheek te verrijken met in het Noorden gedrukte teksten. Hoe trots De Gortter ook was op zijn bibliotheek, een deel ervan zal hij voor de buitenwereld verborgen hebben gehouden. Als protestant liep hij in het Mechelen van de vroege zeventiende eeuw niet te koop met enkele van zijn titels, die hij buiten de blik van de katholieke censuur bleef koesteren 'in een cleijn hoecxken'.

Summary

¹⁰¹ Hubert Meeus, 'Jan Moretus en de Noordnederlandse boekhandel 1590-1610' in *De Gulden Passer* 74 (1996), 343–369.

In an early-seventeenth-century manuscript (Brussels, Royal Library of Belgium, ms. 15.662) containing his poetical work and some texts by other authors he admired, the Mechelen rhetorician Willem de Gortter (1585–after 1637) noted an intriguing poem listing no less than 41 titles of books he claims to have owned. This contribution provides an annotated edition of this poem which identifies the titles in De Gortter’s collection and lists the imprints he may have owned. The identified titles are used as a stepping stone to sketch the intellectual outlook of De Gortter. As a protestant in the Catholic Southern Low Countries, he seems to have been an outsider in the Mechelen rhetorician chamber of *De Peoene*. Nonetheless, the titles in his poem show De Gortter’s admiration for his fellow rhetoricians, and notably for the Brussels rhetorician Jan Baptist Houwaert (1533–1599) who, like De Gortter, struggled with his loyalties in the Low Countries at the time of the Dutch Revolt. Aside from the Oudenaarde priest Mathijs De Castelein, who wrote the only rhetorician’s poetics in the sixteenth century, the other rhetoricians presented in De Gortter’s library were mostly members of the Antwerp chambers *De Violiere* and *De Goudbloem*, such as Cornelis van Ghistele, a translator of classical texts, and Willem van Haecht. From a book historical perspective, it is noteworthy that many of the titles had been printed only very recently when De Gortter wrote his poem. Moreover, some titles were exclusively available in Northern imprints. This shows that De Gortter had relatively easy access to the Northern book market at the time of the Twelve Years Truce (1609–1621). Overall the poem reveals a moderate intellectual profile of a modest rhetorician interested in vernacular literature, classic and humanist literature in translation, history, geography and law. Aside from some titles which he will have kept in his collection secretly, his library will not have differed all that much from those of his contemporaries.

Résumé

Dans un manuscrit du début du XVII^e siècle (Bruxelles, Bibliothèque royale de Belgique, ms. 15.662) contenant son œuvre poétique et quelques textes d’autres auteurs qu’il admirait, le rhétoricien malinois Willem de Gortter (1585–après 1637) a noté un poème intrigant énumérant pas moins de 41 titres de livres dont il dit avoir été propriétaire. Cette contribution fournit une édition annotée de ce poème qui identifie les titres de la collection de De Gortter et énumère les empreintes qu’il a pu posséder. Les titres identifiés servent ensuite de tremplin pour esquisser le profil intellectuel de De Gortter. En tant que protestant dans les Pays-Bas catholiques du Sud, il semble avoir été une exception dans la chambre de rhétorique de Malines de De Peoene. Néanmoins, les titres de son poème montrent l’admiration de De Gortter pour d’autres rhétoriciens, et notamment pour le bruxellois Jan Baptist Houwaert (1533–1599) qui, comme De Gortter, a lutté avec ses loyautés dans les Pays-Bas au moment de la Révolte. Outre le prêtre d’Audenarde Mathijs De Castelein, qui écrivit la seule poétique rhétorique du seizième siècle, les autres rhétoriciens qui sont représentés dans la bibliothèque de De Gortter étaient pour la plupart membres des chambres anversoises *De Violiere* et *De Goudbloem*, comme Cornelis van Ghistele, un traducteur de textes classiques, et Willem van Haecht. D’un point de vue historique, il convient de noter que beaucoup de ces titres n’avaient été imprimés que très récemment lorsque De Gortter a écrit son poème. De plus, certains titres étaient exclusivement disponibles en imprimés du nord des Pays-Bas. Cela montre que De Gortter avait un accès relativement facile au marché du livre du Nord à l’époque de la Trêve de Douze Ans (1609–1621). Dans l’ensemble, le poème révèle le profil intellectuel modéré d’un modeste rhétoricien intéressé par la littérature en langue vernaculaire, des textes classiques et humanistes en traduction, l’histoire, la géographie et le droit. Mis à part quelques titres qu’il aura conservés secrètement dans sa collection, sa bibliothèque n’aura pas été très différente de celles de ses contemporains.